

Dr ADEM HANDŽIĆ

JEDAN SAVREMENI DOKUMENAT O ŠEJHU HAMZI IZ ORLOVIČA

O Hamza-dedi i njegovoj tekiji, koju je podigao 1519. godine u selu Orlovići, nedaleko od stare tvrđave Kušlat (na putu Vlasenica—Zvornik), pisano je ranije. Još je S. Bašagić u svojim radovima to pitanje doticao,¹ a zatim su se kraće osvrtni i drugi (M. Karanović, R. Muderizović). Tim pitanjem se, međutim, posebno bavio dr Muhamed Hadžijahić. Na osnovu četiri sačuvane turske isprave o tekiji (berati)² i na osnovu drugih oskudnih podataka, Hadžijahić je nastojao da rasvijetli nastanak tekije i njen značaj.³ Posebno se trudio da utvrdi nastanak i djelovanje derviškog reda, odnosno sekte Hamzevija u Bosni, koji bi — prema samom imenu, a i na osnovu drugih okolnosti — trebalo da vuče korijen iz te tekije i koji je zbog svog heretičkog učenja, a, kako se čini, i zbog aktivnog učešća pojedinih njegovih pristalica u izvjesnim buntovima protiv osmanske države, u drugoj polovini XVI vijeka, bio oštro proganjan.⁴

Pored svega, cijelo ovo pitanje ostalo je prilično neraskvijetljeno, jer spomenuti tekijiski berati, kao glavni izvori, ne pružaju značajnije istorijske podatke, ne samo zbog toga što su nastali prilično kasno (1597, 1640, 1793 i 1801) nego više zato što tretiraju samo fiskalne povlastice Hamza-dedinog vakufa i pitanje prava upravljanja tim vakufom i tekijom. Tako, o utemeljitelju Hamza-dedi ne znamo pouzdano ništa više nego što mu samo ime kaže, kao ni o ulozi koju je ta tekija, odnosno musafirhana, tokom vremena imala. Nedostaju, dakle, sadržajni istorijski izvori.

U mogućnosti sam da sada pružim jedan novi dokumenat o nastanku spomenute tekije. To je defterska zabilješka o Hamza-dedinom čifluku, u okviru kojeg je bila podignuta tekija. Ta zabilješka o poreskim povlasticama spomenutog čifluka, odnosno tekije, nastala je upravo 1519. godine, tj. bila je evidentirana u popisu zvorničkog

¹ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912, 25; Isti, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931, 22.

² Ta četiri berata su pukim slučajem sačuvana, od brojnije takve dokumentacije koja je, za vrijeme drugog svjetskog rata uništena.

³ M. Hadžijahić, *Tekija kraj Zvornika — postojbina bosanskih*

Hamzevija, POF X—XI, Sarajevo 1961, 193—203.

⁴ M. Hadžijahić, *Hamzevije u svjetlu poslanice užičkog šejha*, POF III—IV, 1953, 215—227; Isti, *Udio Hamzevija u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića*, POF V, 1955, 325—330; Isti *Zapostavljene revolucionarne tradicije: Hamza Orlović i Hamzevije*, »Pregled« 1970., br. 11—12, 591—595.

sandžaka iz te godine, dok je, dakle, utemeljitelj takođe bio još živ. Kasnije je taj tekst prenošen u svaki naredni popis, s eventualnim manjim promjenama. Do kraja XVI vijeka pronašao sam ga zabilježena u tri detaljna popisa tog sandžaka. Premda se zna za šest popisa u tome vijeku (1519, 1533, 1548, oko 1570, oko 1585. i 1600), takva zabilješka, prema karakteru samih deftera, mogla se nalaziti samo u detaljnim popisima.

Prvi put nalazimo spomenuti tekst zabilježen u detaljnom popisu zvrničnog sandžaka iz 1533. godine (postoji samo fragmenat, početak popisa);⁵ zatim u detaljnom popisu iz 1548;⁶ i u det. popisu tog sandžaka iz 1600. godine.⁷ Ostali gore navedeni popisi su sumarni popisi. Iz teksta evidentiranog 1533. godine, međutim, jasno se vidi da je ista zabilješka bila evidentirana i u ranijem popisu, tj. 1519. godine. Ovaj izvor pruža nekoliko novih podataka za bolje sagledavanje ovog pitanja.

Da vidimo, najprije, šta sadrži taj tekst. Donosim ga prema popisu iz 1533. godine, a tekstualne razlike između njega i kasnijih defterskih evidentiranja donosim u bilješkama:

چفتلك حمزه دده⁸

مذکور حمزه دده⁸ بدی بیک اچمک تیماردن فراغت
ایدوب⁹ قریب مذکورده¹⁰ لوجه الله تعالیٰ ہر زاویہ بنا
ایدوب⁹ آئندہ¹¹ روندہ¹² نفس مالیلہ¹³ خدمت ایسدرمش
دفتر حضور سلطنتہ عرض اولند قدہ مذکورک حقندہ
عنایت شاهانہ ظہور ایدوب⁹ کدونک اندموتصرفندہ
اولان قیوندن¹⁴ و قواندن و شیردن و باغدن و باغچدن¹⁴

⁵ Istanbul, Başbakanlık Arşivi (BBA), Tapu defter (TD), № 175, fo 8.

⁶ BBA, TD, № 260, fo 178.

⁷ BBA, TD, № 743, fo 397.

⁸ U tekstu iz 1548. i 1600. godine: دده. Inače su tekstovi iz te dvije godine identični; samo se u završetku razlikuju.

⁹ G. 1548 (1600): ادوب

¹⁰ G. 1548 (1600) umjesto: قریب

اورلوویک نام , stoji: مذکورده
قریبه

¹¹ G. 1954 (1600): آئندہ و

روندہ

¹² G. 1548 (1600): نفسی و

عیالیلہ

¹³ G. 1548 (1600): برلردن و

قیوندن

¹⁴ G. 1548 (1600): و باغچدن

و غیرین¹⁵ شرعیه و قانونه¹⁶ متوجّه اولان جمله حقوقدن
و رسویدن خدمتی¹⁷ معفو اولمق بهورلدی دیو دفتر عتیقه¹⁸
مقید بولنمغین¹⁹ بعده مذکور حمزه دده⁸ فوت اولوب عتقا
سندن حسن عبدالله²⁰ نام کسنه زاویه مزبوریه
اولدن²¹ اولی کلان²² خدمتن ادا اتمکین دفتر جدید پایه
سربر علیه²³ عرض اولند قده زاویه مزبوریه وقف
اولان²⁴ برلردن و باغدن و قیوندن و قوائدن²⁵ رسوم
النمیوب²⁷ هر نهج سابق معفو اولمق بهورلدی²⁶

دیو دفتر عتیق سلطانیده
مقید اولمغین حالیا ولایت
ازورنیق مجددا تحریر اولند
قده مذکورک عتقا سندن مذکور
حسن بن عبدالله و مذکور
حمزه دده مذکور قیزی انجونک
اوغلی مصطفی زاویه مزبوره
ده اوقاف مزبوره ایله اینده
و روندیه ارا⁹ خدمت اوزره
بولنوب دفتر جدید خاقانیه
کما کان مقرر قید اولندی.

²⁷ G. 1600 iza riječi النمیوب
nastavlja se sljedeći tekst (i time za-
vršava ova defterska zabilješka o
Hamza-dedinom čifluku):

و عادت سابق اوزره مقید
اولمق بهورلدی دیو دفتر
عتیق سلطانیده مقید بولنمغین
هر قرار سابق دفتر جدید
قید اولندی.

و غیرین¹⁵ G. 1548 (1600):
شرعیله و¹⁶ G. 1548 (1600):

قانون ایله

¹⁷ Ovdje je ispuštena riječ:
Zatim, g. 1548 (1600)
مقابله سنده
umjesto: متی , s'oji: خدمتی

što je ispravniije.

¹⁸ G. 1548 (1600): عتیق

سلطانیده

¹⁹ G. 1548 (1600): بولنوب

²⁰ G. 1548 (1600): حسن بن

عبدالله

²¹ G. 1548 (100): اولدن
ispuštena.

²² G. 1548 (1600): اولیکلان

²³ G. 1548 (1600): اعلايه

²⁴ G. 1548 (1600): مذکورمنک

وقفی اولان

²⁵ G. 1548 (1600): و قوائدن

و باغچهدن

²⁶ G. 1548 ovdje se nastavlja
sljedeći tekst (i ujedno završava):

[Prevod:]

Čifluk Hamza-dede. Spomenuti Hamza-dede se odrekao timara od 7.000 akči; u navedenom selu (Orlovići)²⁸ podigao je, u ime Uzvišenog Boga, jednu tekiju; putnike i namjernike je vlastitim sredstvima²⁹ usluživao (ugošćavao). Kada je naš defter podnesen carskoj Porti, ispoljena je prema spomenutom carska dobrota: naređeno je da se sve što je u posjedu i raspolaganju imenovanog — od zemalja,³⁰ ovaca, pčelinjih košnica, šire (mošta), vinograda, voćnjaka i ostalog — zbog njegove službe, oslobodi od svih šerijatskih i kanunskih poreza i pristojbi.

Tako je bilo zavedeno u ranijem popisu. Kasnije je Hamza-dede umro; a budući da je njegov oslobođeni rob po imenu Hasan, sin Abdullahov spomenutoj tekiji od početka služio kako dolikuje, to je, prilikom podnošenja novog deftera visokoj carskoj Porti, naređeno da se porezi — od zemalja, vinograda, ovaca, pčelinjih košnica i voćnjaka,³¹ zavještanih spomenutoj tekiji — ne uzimaju,³² da budu isto kao i ranije oslobođeni.³³

Tako je bilo evidentirano u ranijem carskom defteru. Sada, prilikom ponovnog popisa zborničkog vilajeta, oslobođeni rob spomenutog, navedeni Hasan, sin Abdulahov i Mustafa, sin Indže,³⁴ kćeri navedenog Hamza-dede, zatečeni su u spomenutoj tekiji, u službi navedenog vakufa i u usluživanju putnika i namjernika, pa je u novom carskom defteru zavedeno potpuno onako kako je bilo ranije.

²⁸ U defteru iz 1533, gdje se bilješka o ovom čifluku nalazi u kontekstu popisa sela Orlovići, stoji samo: *u navedenom selu*, dok se u kasnija dva popisa (1548. i 1600), gdje je bilješka o čifluku rastavljena od tog sela, kaže: *u selu Orlovići*.

²⁹ U kasnija dva popisa: umjesto *vlastitim sredstvima*, stoji: *on lično i njegova porodica*.

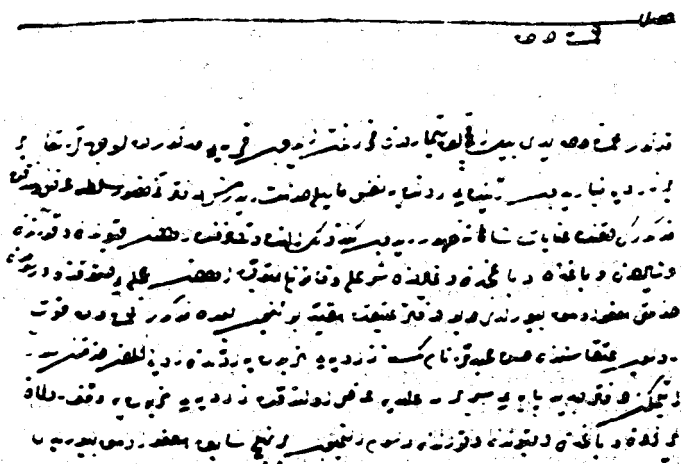
³⁰ U ovom tekstu je riječ *zemalja* greškom ispuštena; u kasnijim popisima je uvijek spomenuta.

³¹ Na ovom mjestu je riječ *voćnjaka* ispuštena, ali je u prethodnom odsjeku, kao i kasnije (1548. i 1600), evidentna.

³² Ovdje se tekst iz 1533. završava. Dalje slijedi ono što je nastavljeno prilikom popisa iz 1548. godine; originalni tekst naveden je u bilj. 26.

³³ Tekst iz 1600. nešto je kraći. On ovdje iza riječi *uzimaju*, nastavlja (i završava; orig. tekst u bilj. 27): »i naređeno je da se prema ranijem stanju evidentira. Budući da je tako bilo zavedeno u ranijem defteru, to je prema ranijem stanju intabulirano i u novom defteru.« Sve ostalo, što je zavedeno 1548, ovdje je izostavljeno.

³⁴ Indže = Bisera, od tur. *ince* — biser.

Faksimil defterske zabilješke iz 1533. godine o Hamzinom čifluku
Pogovor

U gornjem tekstu novi su podaci oni koji se odnose na ličnost legatora, kao i podaci o prvim upraviteljima u tekiji.

1) Najznačajniji je podatak, svakako, o *prošlosti Hamze*, tj. da ja ranije bio spahija, i to sa timarom od 7.000 akči. Spahije sa tolikim timarom spadali su u krupnije timarnike u ovoj oblasti.³⁵ Dovoljno je ako spomenem da je upravo 1519. godine u cijelom zvrničkom sandžaku vrlo mali broj spahija imao tolike timare, dok je najveći broj njih imao upola manje timare. Uglavnom, spahije koji su pripali sandžakbegovoj sviti imali su, po prilici, tolike ili nešto veće timare. Tako su sinovi zvrničkog sandžakbega Küçük Bali-bega, 1530. godine, imali nešto veće timare, i to: Ahmed, 8.000 i Derviš, 10.000 akči. Jedan drugi »sandžakbegov čovjek«, po imenu Kilič, imao je timar od samo 4.592 akče; a kadija Brvenika od 6.281 akču.³⁶ Da i ne spominjem timare tvrđavskih zapovjednika, koji su bili još manji. Timar dizdara tvrđave Kušlata iznosio je, 1533. godine, samo 3.000 akči, a timar samog zvrničkog dizdara 4.000 akči.³⁷

Ne ističe se ovdje gdje se nalazio raniji Hamzin timar. Ali, samo spominjanje timara, zatim navođenje čifluka istog sahibije, upućuje na to da je spahija Hamza, kao najlogičnije, došao u posjed značajnijeg čifluka baš na području svog timara. Značilo bi, dakle, da se ranije Hamzin timar prostirao u kušlatskoj nahiji, i da je obuhvatao sela: Orloviće, Konjeviće i druga.

Nije poznat, međutim, jedan popis ovog sandžaka iz početka XVI vijeka gdje bi pronašli podatke o Hamzi i njegovom timaru. U najranijem postojećem popisu ove oblasti, opširnom popisu smederev-

³⁵ Timari od 6.000 akči, pa na više, do 19.999, zvali su se tezkireli timari, tj. dodijeljeni na osnovu carskih berata.

³⁶ BBA, TD, № 171, fo 35, 41, 47.

³⁷ TD, № 173, fo 43, 69.

skog sandžaka iz 1476. godine, kamo je pripadalo kušlatsko, zvorničko i druga područja u bosanskom Podrinju, dok nije bio još osnovan zvornički sandžak, ne nalazimo spomena Hamzinom timaru. To je i logično, jer bi to bilo vrlo rano. Kušlatska nahija je te godine najvećim dijelom bila u okviru zijameta kušlatskog subaše, čije se ime ne spominje (ukupno 16 sela, sa 221 kućom poreskih obveznika) u ukupnom iznosu feudalnih poreza od 19.889 akči.³⁸ Tome zijametu pripadala su sela ove nahije s desne strane Jadra, zajedno sa selom Konjevići, a, svakako, i zaseokom tog sela — Orlovići.³⁹ Manji dio kušlatske nahije, onaj s lijeve strane Jadra, zapravo samo dva sela: Skugrići i Čodorovići⁴⁰ pripadali su timaru spahije Radivoja Oprašića. Njegovom timaru pripalo je još 13 sela u nahiji Gostilj, u poriječju Gostilje, a iznosio je ukupno 7.823 akče.

Spahija Hamza pojavljuje se ovdje kasnije. Moguće se — osnivanjem zvorničkog sandžaka (oko 1480), kada je prestao ovdje rezon postojanja nahijskih subaša, kao administrativnih predstavnika smederevskog sandžakbega — spomenuti kušlatski zijamet razbio na tri ili više timara, od kojih je jedan mogao da obuhvata selo Konjeviće, Orloviće i druga okolna sela, u iznosu od 7.000 akči. Mogao je, dakle, Hamza biti potomak nekadašnjeg kušlatskog subaše. Timar je, u svakom slučaju, morao duže ovdje da uživa, dok je došao u posjed značajnijeg čifluka.

Ovdje se nameće i druga koincidencija. Timar Radivoja Oprašića iznosio je približno toliko koliko i timar Hamze (7.823 akče). Ne zna se kada je umro spahija Radivoj, koji je bio rodom iz Oprašića kod Rogatice. Prema popisu iz 1476. (završen prije napada Vuka Grgurevića u toj godini na Zvornik), Radivoj je još bio aktivni spahija; prema tome, nije poginuo u događajima oko Zvornika, kako se moglo pretpostavljati nego, vjerovatno, znatno kasnije. Na njegovom nadgrobnom spomeniku u obliku ranog muslimanskog nišana datum smrti nije označen.⁴¹ Tu ima još jedna interesantna pojava. Na području Radivojeva timara nalazimo najranije evidentirane slučajeve islamizacije. Naime, u selu Skugrići, prvom popisanom selu u okviru Radivojeva timara, evidentirano je bilo 14 domaćinstava novih muslimana (svi hrišćanski sinovi), kada ni u jednom selu, u cijelom bosanskom Podrinju, ne nalazimo ni jedno drugo muslimansko do-

³⁸ TD, № 16, fo 275—278; A. Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, GDI BiH, XVIII, Sarajevo 1970, 148.

³⁹ U ovom popisu, međutim, nedostaju Orlovići, kao i još tri manja sela, jer je defter ovdje, očito, manjkav (popisano je samo 12 sela sa 202 kuće).

⁴⁰ Može se čitati i *Todorovići*, maleno selo, od svega 6 kuća; danas nepoznato.

⁴¹ Nadgrobni spomenik Radivoja Oprašića, nađen u njegovom starom zavičaju; kao i spomenik Mahmuta Brankovića, iz Brankovića, kod

Rogatice — predstavljaju divne i rijetke oblike muslimanskih ranih nadgrobničkih spomenika u našim krajevima, koji upravo karakterišu prelazni period: stećak — muslimanski nišan. To su impozantna i poznata dva nišana, po formi sasvim identična, ukrašeni vojničkim znakovima (koplje, mač, topuz, kugle), sa tekstom pisanim bosančicom. Po tim znakovima se misli da su, kao spahije, obadvojica poginuli. Obadva spomenika je, bez sumnje, radio isti majstor. Oni se danas nalaze u krugu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, pred zgradom etnografije.

maćinstvo. Štaviše, postoje opravdane indicije da su se neki članovi roda Oprašića u Skugriće bili i doselili. Tu se, naime, kao prvi zapisani musliman navodi: Dogan, brat Radivoja, što je vjerovatno: Radivoja Oprašića, čije je ime kao timar-sahibije zabilježeno iznad imena tog sela.⁴² Takvi slučajevi, da su se novi muslimani u procesu primanja islama, iz različitih razloga katkad selili u druga naselja, već su ranije zapaženi.⁴³

Kada se uzme da je, dakle, jedan dio kušlatske nahije spadao u timar Radivoja Oprašića, da su u tome dijelu, u selu Skugrići, bili evidentirani prvi slučajevi islamizacije, da se to selo nalazilo u blizini sela Orlovići (nasuprot njemu, samo s lijeve strane Jadra), te da se uglavnom podudarala visina timara Radivojeva sa visinom Hamzinog timara, onda se nameće pretpostavka: nije li Hamza-dede naslijedio timar Radivoja Oprašića, odnosno nije li bio potomak Radivojev?

Već sama činjenica što je spahija Hamza podigao tekiju na svom čiflučkom posjedu u jednom malenom selu kraj puta, da bi tu stalno ostao, i to u vrijeme kada u ovoj oblasti gradska muslimanska naselja nisu još uopće bila razvijena, jer je i proces islamizacije bio u početnom stadiju, i kada još ni sam Zvornik, sjedište sandžakbega, nije bio dostigao ni nivo kasabice, govori, pored drugih indicija, da je Hamza bio čvršće vezan za ovo područje, tj. da je, najvjerovatnije, bio sin ovih krajeva.

Selo Orlovići zabilježeno je prvi put 1519. godine kao maleno naselje sa ukupnim spahijskim porezom od svega 310 akči godišnje (što znači svega 3—4 kuće), u okviru hasa zvorničkog sandžakbega.⁴⁴ A, kako vidimo iz gornjeg teksta, te godine je u opširnom defteru tog sandžaka bio prvi put evidentiran i spomenuti Hamza-dedin čifluk sa podignutom tekijom, kao mu'af (oslobođen poreza). U kušlatskoj nahiji sandžakbegovom hasu pripadalo je tada 11 sela, i to: Sabljevići, Podgrad, Pobude, Orlovići, Zalazje, Voljevica, Kostijerovo, Joševa, Srednje Zalužje, Rakovac, Todosići i Skugrići. Ona su većinom ležala na putu od tvrđave Kušlata prema današnjem Bratuncu. Selo Konjevići (sa porezima od 3.730 akči) pripadalo je, međutim, timarskom domenu. Iz ovog vremena se selo Orlovići (kao i sva ostala spomenuta sela) moglo nazivati »selo Zvornik-bega«, kako se ono spominje u nekim kasnijim ispravama.⁴⁵ Kasnije, 1533, kao i 1548. selo Orlovići, zajedno sa Konjevićima, pripadalo je carskom hasu.⁴⁶

Nije sasvim jasno šta ovdje Hamzin nadimak *dede*, zapravo, označava. Riječ *dede* u turskom prvobitno znači: *djed, star čovjek, predak*, a u derviškoj terminologiji: *starješina derviškog reda*, odnosno *titula* kojom su se derviši međusobno oslovljavali. Da je Hamza

⁴² TD, № 16, fo 280—281; Up. A. Handžić, *O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku*, POF XVI—XVII, 15.

⁴³ N. Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak ANU BiH, knj. VII, Sarajevo, 1970. 141—167.

⁴⁴ TD, № 171, fo 11.

⁴⁵ Tako se ono naziva i u bera-tu iz 1801. godine — vid. Hadžijahić, POF X—XI, 1961, 193.

⁴⁶ TD, № 173, fo 15—16; № 260, fo 43 i 178.

1519. godine, kada je oslovljen sa *dede*, bio već star čovjek, nema o tome dvojbe, jer je, čini se, ubrzo poslije te godine umro. U našem tekstu, čim se završava zapis iz 1519. godine, u prvoj rečenici se kaže da je Hamza-dede umro, a to znači poslije 1519, a prije 1533. godine. Osim toga, 1548. Hamza je imao odraslog unuka, koji ga je zamijenio u tekiji. Ako *dede* označava zaista pripadnika jednog derviškog reda, onda je ranije Hamza, kao spahija, trebalo da služi i na drugim stranama, gdje se morao upoznati s nekim derviškim redom, i, bar kratko vrijeme, biti njegov pristalica ili je, ipak, Hamza-dede bio porijeklom iz drugih krajeva. Zna se da su baš derviši, koji su dolazili iz drugih krajeva, kao spahije, ili u drugoj službi u prvo vrijeme znatno doprinosili širenju islamizacije. U ovo vrijeme, naime, na području zborničkog sandžaka ne zna se za postojanje bilo kakve tekije, jedino se spominje džamija sultana Mehmeda Fatiha u gornjoj zborničkoj tvrđavi. Ali, kako se ta džamija u izvorima samo uzgredno spominje, nije isključeno da je pored te džamije od početka postojala i tekija. U izvorima se, međutim, tekija u zborničkoj tvrđavi izričito spominje kasnije, nešto poslije 1533. godine, koju je utemeljio Jahjabeg, po svoj prilici, zbornički sandžakbeg.⁴⁷

Evlija Čelebijino kazivanje, koji je 1664. godine prošao kroz Konjeviće, ne bi se moglo uzeti kao pouzdano. Kako je selo Orlovići bilo zaselak Konjevića, to Orloviće kao selo Evlija uopće ne spominje. Za njega je »selo Konjevići muslimansko selo sa stotinjak kuća«,⁴⁸ što nikako ne odgovara stvarnom stanju. Spomenuću službene podatke o tome, istina, znatno ranije. Godine 1533. selo Konjevići brojalo je: 6 muslimanskih domaćinstava sa 2 mudžerreda i 15 hrišćanskih domaćinstava, od kojih 9 na baštinskim zemljama;⁴⁹ a selo Orlovići: 3 musl. domaćinstva sa 5 mudžerreda, od kojih 1 domaćinstvo na baštinskoj zemlji, zatim 1 čifluk koji je bio oslobođen poreza,⁵⁰ tj. ovaj o kome je ovdje riječ (vidjeti faksimil, str. 209). Prema tome, u obadva sela, svega 24 domaćinstva. Nakon 15 godina (1548), obadva sela brojala su samo 20 domaćinstava; muslimanskih 11 sa 5 mudžerreda, od kojih 2 domaćinstva na baštinskim zemljama i u Konjevićima svega 9 hrišćanskih domaćinstava.⁵¹

Evlija Čelebi dalje kaže: »U njemu (selu Konjeviću) je tekija glasovitog Hindi Hamza-babe. On je bio musāhib (intimni prijatelj) i šejh njegova veličanstva silnog Fatiha. Učestvovao je pri osvajanju Zvornika, i ovdje je sahranjen.«⁵²

Nazivom *Hindi* Evlija se služi i na drugim mjestima kad je riječ o dervišima. On i u Vukovaru spominje *grob Hindi-babe*.⁵³ H. Šabanović, pri tome, spominje da: »jedna vrsta derviša-skitača zvala se *Hindi*«, ali ne navodi izvor.⁵⁴ Ovdje je naročito problematično mjesto gdje se kaže da je Hamza bio prijatelj i šejh Fatihov i da je učestvovao pri osvajanju Zvornika. Vremenski je to vrlo daleko, ali

⁴⁷ Up. A. Handžić, *Zvornik...* GDI BiH XVIII, 158—160.

⁴⁸ Evlija Čelebi, *Putopis*, prevod H. Šabanović, Sarajevo, 1967, str. 474.

⁴⁹ TD, № 173, fo 5.

⁵⁰ TD, № 173, fo 4 i № 175, fo 15—16.

⁵¹ TD, № 260, fo 43 i 46.

⁵² Evlija Čelebi, *Putopis*, isto.

⁵³ Isto, 356.

⁵⁴ Isto, 372.

ne bi bilo i nemoguće. Ako je Hamza-dede umro između 1519. i 1533. godine i ako je u vrijeme turskog osvajanja Zvornika (1460) imao 25 godina, značilo bi da je umro kao starac između 84. i 98. godine života. Zato je teško prihvatiti tu mogućnost da je Hamza-dede bio Fatihov *musāhib* i njegov šejh. Treba imati na umu da je između podizanja tekije i Evlijine posjete proteklo punih 145 godina i da je sve što je o ovome rekao bilo zasnovano na očuvanoj tradiciji, koju je Evlija, opet, na svoj način stilizovao (predimenzirao).

2. *Tekija*. Iako se ova Hamza-dedina ustanova naziva tekijom (zaviye), što podjednako znači: *tekija*, kao i *musafirhana* (gostilnica); čini se, međutim, da je njena namjena od početka imala pretežno značaj musafirhane. U našem tekstu, kao i u spomenutim beratima, ističe se da je njena namjena i svrha bila u ugošćavanju putnika i namjernika,⁵⁵ dok se ni u jednom od njih ne spominje *tarikāt tekije* (red), *derviška silsila*, niti kakav *zikir*, kao što to nalazimo u dokumentaciji o pravim tekijama.

Ovdje treba postaviti jedno pitanje: kada je faktički spomenuti posjed postao vakuf. U prvom dijelu teksta koji se odnosi na deftersku intabulaciju iz 1519. godine ne govori se još ni o kakvom vakufu, nego se u smislu naslova (čifluk) kaže da je Hamza vlastitim sredstvima izdržavao putnike i namjernike koji su ovamo svraćali. Tek u drugom dijelu teksta, tj. onom koji je evidentiran prilikom narednog popisa, 1533. godine, kada je Hamza bio umro, i kada je u tekiji zatečen njegov oslobođeni rob kao čuvar i upravnik, spominje se deftersko oslobođenje tekijskog vakufa od svih poreza, gdje se kao i ranije navode sve nekretnine i pokretnine. To znači da je Hamza tek poslije 1519. godine poduzeo postupak oko zavještanja i da je to obavio prije smrti, odnosno prije narednog popisa. Kako je poznato, jedno lice je moglo uvakufiti samo ono što je predstavljalo njegovo potpuno vlasništvo. Iako je namjena tekije od početka bila jasna, te premda je ovaj čifluk bio dobio ovako širok carski muafijet, ipak nije to bilo dovoljno da se mogao zasnovati vakuf. Hamza-dede je morao dobiti od cara poseban dokumenat, tzv. temliknamu, kojom mu se spomenuti čifluk (odnosno njegov dio) daje u potpuno vlasništvo. Tek tada je izvršeno zavještanje dobara, odnosno provedena uknjižba vakufa kod kadije (najvjerovatnije kod nadležnog srebreničkog kadije) kada je sastavljena i posebna isprava, vakufnama. To se, dakle, dogodilo za vladavine sultana Sulejmana. Očuvana tradicija u selu Orlovići, koja takođe veže vrijeme nastanka ovog vakufa za vladavinu Sulejmanovu, bila je pomalo nerazumljiva kada se znalo da je tekija podignuta 1519. godine (za vlade Selima).⁵⁶ Međutim, ona je sasvim u skladu sa istorijskim činjenicama.

⁵⁵ Prema nekom ustaljenom običaju, putnici su mogli da ostanu kao gosti u ovakvim hospicijima do tri dana i noći, a da ih niko u tome roku nije pitao odakle su došli i kada će ići. Takvi stavovi su obično u-nošeni i u vakufname. Isti taj sadr-

žaj nalazimo u vakufnama Karadžbegovoj (tj. zajim Hadži Mehmedbeg) u Mostaru, sastavljenoj dne 7—16. februara 1570. godine.

⁵⁶ Up. M. Hadžijahić, *Tekija kraj Zvornika*... POF X—XI, 1961, 196—197.

3. *Hamza-dedini nasljednici*. Do sada nije postojalo drugih podataka o tome ko je naslijedio Hamza-dedu u tekiji i u upravljanju njegovim vakufom osim onog što nam je govorila očuvana tradicija. Prema njoj, pored groba Hamza-dedinog u samoj tekiji leži njegov sin Mustafa.⁵⁷ Ovaj dokumenat, kako se vidi, korigira to mišljenje, jer Mustafa nije bio sin nego unuk Hamzin.

Prilikom popisa 1533. godine u tekiji je zatečen Hamza-dedin oslobođeni rob Hasan, sin Abdullahov, koji je »od početka kako treba vršio dužnost u tekiji« i upravljao ovim vakufskim posjedom. Najvjerovatnije je da je Hasan bio prvobitno ratni zarobljenik, hrišćanin, o čemu govori eufemističko ime njegova oca, koje krije hrišćansko porijeklo. On je, najvjerovatnije, mogao ovamo da dospije povodom turskih operacija protiv Mađara u ovoj oblasti, prilikom obaranja ugarske srebreničke banovine (1512) i širenja turskih posjeda sve do Save. Bio je, ili zarobljenik samog spahije Hamze, ili mu je bio poklonjen. Radeći na Hamzinom posjedu, bio je kao rob oslobođen, primio je islam i uzeo ime Hasan. On je, vjerovatno, bio Hamza-dedin učenik (*murīd*) koji je svog gospodara u ovoj službi i zamijenio. Duže je ostao vezan za ovu tekiju, jer se njegovo ime spominje u dva popisa: 1533. i 1548. godine. Kakva je bila dalja njegova sudbina, ne zna se. Njegova groba, očito, nema pored Hamza-dedinog.

Mustafa je, dakle, bio sin Hamza-dedine kćeri Indže (Bisere). Zatečen je ovdje prilikom popisa iz 1548. zajedno sa spomenutim Hasanom, i obadvojica su vršili službu u tekiji — uslužujući goste. Iako Evlija (1664) njegov grob ne spominje, Mustafa je tada, svakako, već odavno bio mrtav. On, očito, nije bio živ ni 1600. godine, jer bi trebalo da prilikom popisa bude spomenut. Njegov nadgrobni nišan nosi vojničke znakove, pa je, prema tome, i on bio spahija — prije, ili poslije 1548. godine.

⁵⁷ Isto, str. 196—199.

Summary

A CONTEMPORARY DOCUMENT ON ŠAIH HAMZA FROM
ORLOVIĆI (BOSNIA)

This article represents a contribution to an interesting problem in the cultural history of Bosnia in the early Turkish period. The subject of discussion is the foundation of *tekye* and its *wakf* in the village of Orlovići, not far from the old fortress of Kušlat (on the Vlasenica — Zvornik road), whose founder was Šaiikh Hamza. It has already been written about the *tekye*, built in 1519, and its role and importance in our country. Those studies have been published mostly in this periodical. However, the problem could not be explained sufficiently on the basis of the meager and considerably later sources.

The earliest now known document on the matter is published and discussed in the present article. It is a short note of the register (*defter*) of the *sanġak* of Zvornik, recorded in the detailed register from 1519 and is found in several successive registers from the XVIIth century. It concerns the tax-exemption of the *ĉiftlik* of Šaiikh Hamza, within which he erected the above mentioned *tekye*. The source published here in text and translation contains a number of new data on the mentioned *tekye* and its founder.

Analysing the source, the attempt was made to explain each detail as much as possible. Three questions are discussed here briefly: Šaiikh Hamza, the *tekye* and Hamza's successors. It is clear from this source that Hamza previously was a sipahi with the timar of 7.000 akĉes, which he renounced when he built the *tekye*. For that reason, an attempt was made here to clarify the past and origin of Šaiikh Hamza, as well as of the *tekye*. The very fact that the *tekye* was erected there relatively very early (1519) — when both the process of islamisation and the development of the Muslim urban centers were in the initial phase of their formation, is sufficiently interesting. Finally, the quoted source corrects the previous opinions on Hamza's successors. Now it is evident that Šaiikh Hamza had no direct male heirs in the service of the *tekye*.